

УДК 343.979

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.39>**Сергій Саблук,**

докт. юрид. наук,

провідний науковий співробітник

Науково-дослідного інституту публічного права

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ДИТЯЧІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УРСР У 1930–1950 РР.

У статті проаналізовано організаційно-правові заходи протидії дитячій злочинності в УРСР у 1930–1950 рр. Аналіз кількісних і якісних показників дитячої злочинності надав можливість визначити зміст вжитих заходів, спрямованих на протидію цьому явищу. Визначено нормативні засоби протидії поширенню дитячої злочинності, що закріплювалися в указах, постановках, наказах та інструкціях ЦВК і РНК СРСР, УРСР. Висвітлено організаційні аспекти протидії дитячій бездоглядності та безпритульності. Зокрема, органом по реалізації відповідних заходів були комісії з влаштування дітей і підлітків, що залишилися без батьків, при обласних, міських і районних Радах народних депутатів трудящих. Встановлено, що ці ж комісії забезпечували соціалізацію молоді шляхом залучення державних органів і громадських організацій до виявлення бездоглядних дітей і їх влаштування у дитячі будинки, школи-інтернати, колективи трудящих та інші заклади.

Наведено статистичні дані щодо динаміки дитячої злочинності по видам скоєних злочинів, кількості засуджених осіб, території скоєння тощо. Визначено, що динаміка дитячої злочинності залежить від політичних та економічних чинників, а також від організації дозвілля молоді, побутових умов проживання, навчання, працевлаштування та ін.

Підтверджено те, що специфіка розслідування дитячої злочинності в 1930–1950 рр. зумовила вжиття державою заходів щодо створення і забезпечення належного функціонування спеціальних груп, куди входили прокурори та слідчі, які спеціалізувалися виключно на протидії дитячій злочинності, а також із метою забезпечення системності й оперативності прийняття рішень по справам неповнолітніх, функціонували спеціальні дільниці народних судів.

Ключові слова: неповнолітні, злочинність, дитяча злочинність, протидія дитячій злочинності, організаційно-правові заходи.

Постановка проблеми. Стан злочинності є питанням, що вимагає постійної уваги з боку різних державних інституцій, адже прояв злочинності взагалі та дитячої злочинності (відповідно до Конвенції про права дитини «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку» [2]) зокрема свідчить про існування в державі чинників, які сприяють поширенню цього явища. Історико-правовий аналіз вжитих організаційно-правових заходів протидії дитячій злочинності надає можливість визначити їх дієвість, зміст, зумовленість, суб'єктів застосування цих заходів тощо. Результати такого аналізу доцільно враховувати під час формування і реалізації загальнодержавної стратегії протидії злочинності, створення ефективної системи кримінально-правового контролю за злочинністю, обґрунтування шляхів і методів оптимізації антикриміногенного впливу з боку судових і правоохоронних органів і формування національного законодавства у цій сфері.

Метою статті є історико-правовий аналіз організаційно-правових заходів протидії дитячій злочинності в УРСР у 1920–1940 рр. Для досягнення зазначеної мети сформульовано завдання щодо характеристики окремих аспектів стану дитячої злочинності в УСРС та історико-правового аналізу особливостей організаційно-правових заходів протидії дитячій злочинності.

Дослідження організаційно-правових заходів протидії дитячій злочинності в УРСР та обставин, які сприяли втягненню дітей у злочинну діяльність, здійснювали О.І. Андрухів, О.В. Гончарук, Я.О. Кондратьєв, П.П. Михайленко, Н.О. Ребалко, В.О. Рум'янцев, М.М. Страхов та ін.

Виклад основного матеріалу. Як і будь-яка злочинність загалом, так і дитяча зокрема має свою історію, динаміку, характеристику тощо. Тому вивчення організаційно-правових заходів протидії злочинності передбачає обов'язковий історико-правовий аналіз форм, методів і засобів протидії цьому явищу, а також впливу на злочинність соці-

альних і правових факторів. Зокрема, впливу війн, поширення бездоглядності, що спричиняло так зване вуличне виховання у частини дітей і підлітків, яке часто супроводжувалося і застосуванням холодної зброї, бійками з метою відповідної соціалізації.

Протидія дитячій бездоглядності та безпритульності здійснювалася комісією у справах неповнолітніх. Притягнення до кримінальної відповідальності осіб віком від 14 до 16 років здійснювалося тільки у разі відповідного рішення цієї комісії, що свідчить про важливе місце комісії у системі протидії дитячій злочинності. Про масштаби роботи таких комісій свідчать дані щодо кількості осіб, справи яких були розглянуті. Так, тільки у 1925 р. комісіями було розглянуто справи 20 000 правопорушників, у 1926 р. – 22 500, у 1927 р. – 17 715, у 1928 р. – 11 328 [1, с. 175].

Поширення вчинення злочинів, які характеризувалися підвищеною суспільною небезпекою, зумовило прийняття органами Радянського Союзу низки нормативних документів, якими встановлено мінімальний вік кримінальної відповідальності на рівні 12 років. Зокрема, це Постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх», Постанова РНК і ЦКВКП(б) від 31 травня 1935 р. «Про ліквідацію дитячої безпритульності та бездоглядності», Постанова ЦВК і РНК СРСР від 29 липня 1935 р. «Про доповнення кримінальних та цивільних кодексів союзних республік». Лише у 1941 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було встановлено мінімальний вік кримінальної відповідальності на рівні 14 років [5].

Цими ж постановами було розширено сферу судової відповідальності із застосуванням заходів кримінального покарання до малолітніх починаючи з 12-літнього віку. Покаранню підлягало розгвинчування рейок, підкладання під них предметів, що могли викликати аварії потягів, а також крадіжка, тілесні ушкодження, вбивство або замах на вбивство. В усіх інших випадках малолітні притягалися до кримінальної відповідальності починаючи з 14-літнього віку.

На вирішення питання щодо зменшення злочинності серед дітей-сиріт було направлено кілька постанов від 15 лютого 1942 р. РНК УРСР «Про влаштування дітей, які залишилися без батьків», від 27 березня 1943 р. «Про організацію допомоги дітям-сиротам, батьки яких загинули в боях з фашистськими окупантами, закатовані або розстріляні фашистськими загарбниками під час окупації районів УРСР», від 30 липня 1944 р. «Про заходи щодо боротьби з бездоглядністю і безпритульністю дітей

в Українській РСР». Згідно з цими правовими актами на органи державної влади й управління покладалася обов'язки щодо влаштування дітей-сиріт до дитячих будинків, трудових і виховних колоній, надзвичайних комісій при виконкомах та інституті громадських інспекторів. Крім цього, Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 вересня 1943 р. «Про зміну ст. 44 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української РСР» був вдосконалений порядок усиновлення, що також відіграло позитивну роль у зменшенні кількості дітей-сиріт [6].

Подальші організаційно-правові заходи вживалися на підставі Постанови РНК СРСР від 15 червня 1943 р. «Про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю і хуліганством» і наказу НКВС СРСР від 5 серпня 1943 р., яким запроваджено «Інструкцію про боротьбу з дитячою злочинністю і хуліганством». Реалізацію положень цієї інструкції здійснювали Головне управління міліції НКВС СРСР, управління міліції НКВС республік, країв та областей, транспортні та водні відділи, відділення міліції по боротьбі з дитячою безпритульністю, бездоглядністю і злочинністю. Безпритульних дітей, які вчиняли дрібні правопорушення, міліція спільно з комісіями у справах неповнолітніх при районних (міських) виконавчих комітетах направляли у дитячі трудові виховні колонії для перевиховування та набуття робітничої професії [15].

Негативна динаміка дитячої злочинності стала підставою для обговорення цієї ситуації в листопаді 1944 р. на засіданні РНК УРСР під головуванням голови уряду М.С. Хрущова. Зокрема, було проаналізовано стан дисципліни серед учнів київських шкіл і прийнято спільну Постанову ЦК КП(б)У і РНК УРСР, яка визначала заходи із профілактики правопорушень серед неповнолітніх, створено спеціальні групи із прокурорів і слідчих, які спеціалізувалися виключно на протидії дитячій злочинності [7, арк. 158].

Спільні зусилля щодо реалізації організаційно-правових заходів протидії дитячій злочинності дали втішні результати, адже кількість неповнолітніх у віці 12–16 років, переданих до суду за скоєні злочини у II півріччі 1945 р., зменшилася на 26,8% порівняно з I півріччям цього ж року. Зокрема, убивств зменшилося на 36,9%, грабежів – 9,9%, хуліганських проявів – 19,2%, крадіжок – 2,9%, серед інших злочинів відбулося зменшення на 27,6%. З усіх злочинів у II півріччі зросла лише на 2,7% кількість злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних пошкоджень. У порівняльному аспекті за вчинені

злочини до суду було передано підлітків у віці від 12 до 16 років у 1944 р. – 3 975 підлітків, у 1945 р. – 5 946 підлітків, у I кварталі 1946 р. – 1 794 підлітки [14, арк. 37].

З метою забезпечення системності й оперативності прийняття рішень по справам неповнолітніх у великих містах було створено спеціальні дільниці народних судів, яких в УРСР станом на 1 травня 1946 р. було 36.

Відносно стабільна криміногенна ситуація із дитячою злочинністю протрималася не довго. Уже на початку 1950-х рр. кількість притягнутих до кримінально-правової відповідальності значно зросла. За 7 місяців 1952 р. (червень-грудень) органами міліції було затримано 24 026 бездоглядних дітей, що на 1 326 дітей більше, ніж у II півріччі 1951 р. Підставами для їхнього затримання були: озорство (скандальна, буйна поведінка) – 17 303 дітей, жебрацтво – 1 830, вулична торгівля – 2 909, кримінальні злочини – 1 808 осіб. Серед затриманих підлітків упродовж 1952 р., які скоїли злочини у віці від 12 до 18 років, 675 належали до категорії безпритульних, 772 – до бездоглядних, 414 – навчалися у фабрично-заводських школах і ремісничих училищах, 321 – навчалися у загальноосвітніх школах, 332 – працювали у сільському господарстві, 351 – працювали на виробництві, 33 – втекли з місць позбавлення волі (виправно-трудовах таборів), 25 – втекли із трудових колоній [13, арк. 27].

Це зумовило видання 8 травня 1952 р. ЦК КП(б)У та РМ УРСР спільної постанови «Про заходи з ліквідації дитячої безпритульності в Українській РСР», де зазначалося про необхідність посилення роботи щодо виявлення безпритульних дітей і вжиття органами міліції дієвих заходів із профілактики, попередження та ліквідації злочинності серед неповнолітніх [3, с. 470].

У другій половині 1953 р. різко зросла кількість зафіксованих випадків хуліганства, що зумовлювалося амністією ув'язнених. У документах уповноважених ЦК КП України стверджувалося, що протягом II півріччя 1953 р. поширилося хуліганство серед підлітків у віці 17–18 років на території Донбасу, а також зросла кількість крадіжок, вбивств і статевих злочинів. Зростання злочинності неповнолітніх спричинено прибуттям великої кількості амністованих підлітків із різних регіонів СРСР. Серед засуджених у 1955 р. по Сталінській і Ворошиловградській областях було багато таких, хто ніде не працював, у минулому судимих, які після звільнення поновили злочинну діяльність, причому саме вони втягували у злочинну діяльність іншу молодь [12, арк. 126–127].

Відповідно до даних уповноважених ЦК КП України, які здійснювали перевірки стану роботи з організації протидії кримінальній злочинності серед молоді у Сталінській області протягом 1954 р., сприяло злочинності те, що у багатьох гуртожитках не встановлювалося чергування з боку адміністрації гуртожитку, внаслідок чого частина кімнат перетворювалася на місця для азартних ігор і притони. В окремих гуртожитках підприємств і шкіл трудового резерву молоді працівники також проживали у жахливих житлово-побутових умовах, що відображалося на їхній поведінці та сприяло участі у хуліганських діях, скоєнні аморальних вчинків і злочинів. У магазинах багатьох робітничих селищ не було у продажу ніяких продуктів, окрім алкогольних напоїв. За відсутності закладів культури молоді люди видавали перевагу хуліганству у стані сп'яніння. Причому бійки проходили із масовим використанням холодної зброї та палиць, металевих прутів, каміння тощо [9, арк. 41].

Участь частини молодих людей у хуліганських діях зумовлювалася також практикою виключення частини учнів зі шкіл відповідно до наказу Міністра освіти УРСР № 438 від 14 грудня 1955 р. без права вступу до інших шкіл на строк від 1 до 3 років. Так, виключення дітей зі шкіл часто призводить до перетворення їх на бездоглядних, що сприяло посиленню впливу на них з боку кримінальних елементів [8, арк. 6].

Порівняно із 1955 р. кількість злочинів у 1956 р. збільшилася майже на 62%, а особливо небезпечних – на 32,4%. Найбільшу кількість злочинів було скоєно у Сталінській, Ворошиловградській, Дніпропетровській, Запорізькій, Кримській і Харківській областях. Причому із загальної кількості притягнутих до карної відповідальності 74,3% притягалися вперше, 25,7% раніше вже були засуджені. Із числа притягнутих до відповідальності більшість становила молодь: віком до 18 років – 6 584 особи, від 18 до 25 – 21 751 особа, в т. ч. понад 4 000 комсомольців. У 1956 р. порівняно із попереднім роком значно збільшилася кількість притягнутих до відповідальності осіб, що вели паразитичний спосіб життя, ніде не працювали, а лише переїжджали з місця на місце. Серед них збільшилася кількість молодих людей [10, арк. 235–236].

У 1956 р. органами міліції МВС УРСР затримано на вулицях 2 933 безпритульні та 45 561 бездоглядну дитину. Кількість безпритульних дітей, затриманих на вулицях, порівняно з 1955 р. зменшилася на 951 особу або на 24%, а бездоглядних – на 7 610 або 14,3%. Із числа дітей, доставлених у від-

діли міліції, працевлаштовано 2 064 особи, направлено до дитячих розподільників УВД 3 171 особу, повернуто батькам – 43 259 [8, арк. 2]. У 1956 р. за бездоглядність дітей притягнуто до адміністративної відповідальності 33 042 батьків, у т. ч. 14 819 – попереджено і 18 223 – оштрафовано на загальну суму 985 377 руб. [10, арк. 4].

Хуліганство за участі молоді було особливо поширеним у містах Сталіно, Макіївці, Горлівці, Єнакієво, Харцизьку, Жданові [8, арк. 39]. Питома вага справ про хуліганство становила у 1957 р. 22,6% від усіх справ, переданих до суду по УРСР. Найбільш поширеними залишалися хуліганські прояви у Сталінській, Луганській, Дніпропетровській, Харківській та Одеській областях. 90% усіх хуліганських вчинків було скоєно у нетверезому стані [11, арк. 33–34].

Згідно із довідкою про хід виконання Указу Президії ВР УРСР від 18 січня 1957 р. «Про відповідальність за дрібне хуліганство» станом на 1 листопада органами міліції УРСР було заарештовано 173 193 особи, в т. ч. 71 923 жіночої статі. Із цієї кількості заарештованих молодих людей віком до 18 років було 13 555, від 18 до 25 років – 52 291. Серед затриманих нараховувалося 90 825 робітників, 9 627 службовців, 50 014 колгоспників, 3 365 студентів та учнів середніх шкіл. Крім того, повторно було заарештовано 500 осіб. Найбільше притягнуто до кримінальної відповідальності за дрібне хуліганство у Сталінській області – 24 897 осіб, у т. ч. м. Сталіно – 6 327 осіб, Дніпропетровській області – 11 488 осіб, Ворошиловградській – 11 848 осіб, Харківській – 11 247 осіб, Запорізькій – 8 105 осіб, у м. Києві – 5 503 особи, у м. Одесі – 3 672 особи та м. Львові – 1 488 осіб [8, арк. 74–75].

Факти появи у нетверезому стані та вживання спиртних напоїв безпосередньо на виробництві й у громадських місцях стали поширеними не лише у середовищі робітників, а й серед інженерно-технічного персоналу та керівного складу, які своїм прикладом заохочували до пиятики молодь. Мали місце також часті порушення торговельними підприємствами правил продажу спиртних напоїв, що робило алкогольні напої відносно доступними для молоді. Так, тільки за 9 місяців 1957 р. за дрібне хуліганство було притягнуто до відповідальності 22 633 особи [8, арк. 41].

Згідно із довідкою про боротьбу зі злочинністю завідувача адміністративним відділом Сталінського обкому КП України Г. Морозова від 14 вересня 1956 р. бюро обкому затвердило ряд заходів, спрямованих на боротьбу із злочинністю. 11 вересня 1956 р. було заслухано й обговорено доповідь секре-

таря Горлівського міськкому КП України Судейко про стан боротьби із злочинністю. 5 листопада 1956 р. у зв'язку із проявами масового хуліганства у м. Слов'янськ за участі молодих людей бюро обкому обговорило це питання і наклало стягнення на секретаря міськкому Кучеренка. В області було створено понад 500 комсомольських штабів, де нараховувалося майже 60 000 комсомольців, у бригадах сприяння міліції працювало 11 185, об'єднаних у 923 бригади. У першому півріччі 1957 р. членами комсомольських штабів було затримано 256 злочинців і 3 217 порушників громадського порядку [8, арк. 58].

З метою кращої соціалізації молоді у 1958 р. було затверджено «Положення про комісії з влаштування дітей та підлітків, що залишилися без батьків, при обласних, міських та районних Радах народних депутатів трудящих». До їх компетенції входила організація роботи державних органів і громадських організацій із виявлення бездоглядних дітей і їх влаштування у дитячі будинки та школи-інтернати, до сімей під опіку і патронат, у колективи трудящих тощо. Комісії розглядали та вирішували питання, що стосувалися ізоляції неповнолітніх правопорушників і їхнього направлення до установ системи МВС – дитячих трудових колоній. Проте виконавчі функції по веденню розпочатих комісіями справ надавалися цілому ряду державних і громадських організацій, до яких передавалися зібрані комісіями матеріали. Такий порядок стримував активність комісій, що негативно відображалося на ефективності захисту прав неповнолітніх. Тому 30 грудня 1961 р. Президія Верховної Ради УРСР затвердила «Положення про комісії у справах неповнолітніх Української РСР». Метою роботи комісій стала розробка та здійснення різних заходів, спрямованих на попередження бездоглядності та безпритульності, захист інтересів неповнолітніх, конкретна допомога сім'ї, школі, колективам трудящих у соціалізації «важких» дітей і підлітків, охорона їхніх прав. Комісії стали основним органом, який здійснював охорону прав дітей, сприяв попередженню бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, координуючим центром для органів і громадських організацій, що займалися питаннями неповнолітніх [4].

Висновки.

Таким чином, історико-правовий аналіз дитячої злочинності в УРСР у 1930–1950 рр. засвідчує, що організаційно-правові заходи протидії цьому явищу постійно вдосконалювалися та набували більш централізованого характеру. Зокрема, із прийняттям низки нормативних актів у формі указів, постанов, наказів та інструкцій ЦВК і РНК СРСР,

УРСР, що визначали порядок протидії дитячій злочинності, на органи державної влади покладалися обов'язки щодо влаштування дітей-сиріт до дитячих будинків, трудових і виховних колоній, надзвичайних комісій при виконкомах та інститутів громадських інспекторів тощо. Особливості протидії дитячій злочинності зумовили створення спеціальних груп, куди входили прокурори та слідчі, які спеціалізувалися виключно на протидії дитячій злочинності. Крім цього, забезпечення оперативності прийняття рішень по справам неповнолітніх здійснювалося спеціальними дільницями народних судів.

Ефективність реалізації організаційно-правових заходів протидії дитячій злочинності залежала від комплексу чинників, зокрема від політичних та економічних чинників, стабільної системної роботи державних органів (слідчих органів, прокуратури, судів, комісій у справах неповнолітніх тощо), комсомольських штабів, громадськості по забезпеченню прав дітей, сприянню міліції та іншим органам у виявленні безпритульних і бездоглядних дітей, проведенні серед них виховних заходів впливу, організації дозвілля, побутових умов проживання, навчання, працевлаштування та ін.

Список використаних джерел:

1. Герцензон А.А. Советская уголовная статистика : учебное пособие. Москва, 1937. 264 с.
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. Редакція зі змінами, схваленими

Serhii Sabluk. Organizational and legal measures of counteraction against juvenile delinquency in the Ukrainian SSR in 1930–1950

In the article, there were analyzed the organizational and legal measures of counteraction against juvenile delinquency in the Ukrainian SSR in 1930–1950. The analysis of quantitative and qualitative indicators of juvenile delinquency made it possible to determine the content of the measures taken to counteract against this phenomenon. The normative means of counteracting against the spread of juvenile delinquency, which were enshrined in decrees, resolutions, orders and instructions of the CEC and SPC of the USSR, the Ukrainian SSR, were determined. The organizational aspects of counteracting child neglect and homelessness were treated. In particular, the body for the implementation of relevant measures was the commission for the placement of children and adolescents left without parents at the regional, city and district councils of people's deputies of workers. It was ascertained that the same commissions ensured the socialization of young people by involving state bodies and public organizations in the identification of neglected children and their placement in orphanages, boarding schools, workers' groups and other institutions.

Statistical data on the dynamics of juvenile delinquency by types of committed crimes, the number of convicted persons, the territory of the crime, etc. were given in the article. It was determined that the dynamics of infant delinquency depends on political and economic factors, as well as on the organization of youth leisure, their living conditions, education, employment and more.

It was confirmed that the specifics of the investigation of juvenile delinquency in 1930–1950 led the state to take measures to establish and ensure the proper functioning of special groups, which included prosecutors and investigators specializing solely in counteraction against infant delinquency, as well as to ensure systematic and efficient decision-making for minors' affairs, there were special sections of people's courts.

Key words: minors, delinquency, juvenile delinquency, counteraction against juvenile delinquency, organizational and legal measures.

резолуцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

3. Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. Т. 3. 1946–1990. Київ, 2000. 616 с.

4. Несинова С.В. Державні гарантії захисту права дитини на особливу турботу про здоров'я підростаючого покоління в Українській РСР у 60–80 рр. XX ст. *Науковий вісник НАВСУ*. 2005. № 1. С. 328–338.

5. Гончарук О. Вік кримінальної відповідальності як складова ознака суб'єкту злочину: його закріплення в кримінальному праві зарубіжних держав. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2014. С. 143–147.

6. Румянцев В.О., Страхов М.М. Право України в годы второй мировой войны и в первое послевоенное десятилетие (1939–1956). *Право України*. 2013. № 1. С. 341–353.

7. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 7. 158 арк.

8. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4626. 157 арк.

9. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 3797. 201 арк.

10. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4299. 400 арк.

11. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4851. 134 арк.

12. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4298. 293 арк.

13. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 73. Спр. 338. 38 арк.

14. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 73. Спр. 332. 37 арк.

15. Шаргородский М.Д. Вина и наказание в советском уголовном праве. Москва, 1945. 56 с.